

HİTİT SAVAŞ ARABALARINI ÇEKEN ATLARIN KUTSANMASI THE BLESSING OF HORSES PULLING HITTITE CHARIOTS

Dr. Sinan ÖZTÜRK
sinantkgm@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4493-074X

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
5/1, Mart – March 2023 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi - Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 06.01.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 27.02.2023
Yayın Tarihi - Publication Date : 29.03.2023
Sayfalar-Pages : 167 – 184

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1230571>

This article was checked by Viper or

Atf – Citation: ÖZTÜRK, S., “Hitit Savaş Arabalarını Çeken Atların Kutsanması”, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 5/1, Mart 2023, ss. 167 – 184.

HİTİT SAVAŞ ARABALARINI ÇEKEN ATLARIN KUTSANMASI* THE BLESSING OF HORSES PULLING HITTITE CHARIOTS

Dr. Sinan ÖZTÜRK

Öz

Hitit Devleti'nin askerî yapılanmasında süvari birliği yoktu. Bunun yerine piyade birliği Anadolu'nun dağlık, tepelik alanlarında etkin rol oynamaktaydı. Belki de bu nedenle süvari birliğine ihtiyaç duyulmamıştır. Diğer yandan, eğitilmiş atların çektiği savaş arabaları, Hitit ordusunun en elit askerî gücünü oluşturmaktaydı. Hitit savaş arabası dağlık, tepelik gibi alanlarda etkili olmasa da meydan savaşlarında iki tekerlekli yapısı sayesinde üstün manevra kabiliyetine sahipti. Savaş arabasını yönlendiren sürücünün eğitilmiş olması ne kadar gerekiyorsa savaş arabasını çeken atların da o derece üstün yeteneğe sahip olması beklenirdi. Bu nedenle atlar düzenli fiziksel eğitimlere alınırdı. Bunun yanında atların arınmaları ve kutsanmaları amacıyla büyüsel eylemlere de başvurulduğu günümüze kadar ulaşan Hititçe bir ritüel metninden anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkılarak yapılan çalışmanın amacı, Tanrı *Pirinkir* Ritüeli'nin kapsamlı bir analizinin yapılarak ortaya konmasıdır.

Abstract

There was no cavalry unit in the military structure of the Hittite State. Instead, the infantry unit played an active role in the mountainous and hilly areas of Anatolia. Maybe that's why cavalry was not needed. On the other hand, the chariots pulled by trained horses constituted the most elite military force of the Hittite army. Although the Hittite chariot was not effective in mountainous and hilly areas, it had superior maneuverability in field battles thanks to its two-wheeled structure. The more educated the driver of the chariot was, the more skillful the horses pulling the chariot were expected to have. For this reason, horses were taken to regular physical training. In addition, it is understood from a Hittite ritual text that has survived to the present day that magical actions were also used for the purification and sanctification of horses. The aim of the study, based on this, is to present the God *Pirinkir* Ritual by making a comprehensive analysis. For this purpose, the ritual text, "time and place", "purpose", "participants", "magic objects", "magic acts" and "magic methods" were

* Bu makale, "Hititçe Askerî Ritüel Metinleri" (2022) adlı yayınlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

Bu amaçla günümüze ulaşan satırlarından hareketle ritüel metni, “zaman ve mekân”, “amaç”, “katılımcılar”, “büyü objeleri”, “büyü eylemleri” ve “büyü metodları” gibi konular üzerinden tartışılmış ve bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Savaş arabalarını çeken atların kötülüklerden arındırılarak kutsanması için atların Koruyucu Tanrısı *Pirinkir* ile birlikte, Tanrı *Telipinu* ve Tanrı *Huzziya* gibi önemli tanrılar da ritüele davet edilmiş ve akabinde bu tanrılara bol ve çeşitli ikramlar ve sunular eşliğinde reverans yapılmıştır. Ayrıca atların koşum takımları da büyüsel işlemlerden geçirilerek kutsanmıştır. Tanrılara sunulan ritüel malzemeleri, “Arabalı Savaşçı” unvanına sahip bir askerin evinden temin edilmiştir. Kral, ritüel eylemlerine özellikle katılmıştır. Atlar, ritüel objeleriyle hazırlanan arınma koridorundan geçirildikten sonra ırmağa ulaştırılmış ve bu ırmaktan üzerlerine su serpilerek arınma işlemleri tamamlanmıştır.

Keywords: Hititçe askerî metinler, Ritüel, Savaş arabası, At eğitimi, Hitit savaşı.

discussed and some conclusions were reached based on the lines that have survived to the present day. Important gods such as God *Telipinu* and God *Huzziya* were invited to the ritual together with ^D*Pirinkir*, the Protector God of the horses, in order to sanctify the horses pulling the chariots from evil. Afterwards, these gods were respected with abundant and various treats and offerings. In addition, the horse halter was blessed by magical processes. The ritual materials offered to the gods were obtained from the house of a soldier with the title “Warrior with Chariot”. The king specifically participated in ritual acts. After the horses passed through the purification corridor prepared with ritual objects, they were transported to the river and the purification process was completed by sprinkling water on them from this river.

Anahtar Kelimeler: Hittite military texts, Ritual, Chariot, Training horse, Hittite warfare.

Extended Abstract

Hittite society believed that blessings and sometimes evils came from the gods. At the same time when they felt that an evil was sent by the god or people of the enemy country, they would still seek the help of the gods. This request for help was made by ritual acts performed in a certain order by religious officials holding the title of magician or priest. These ritual acts could be performed with individual demands as well as at the royal level, that is, at the level of the Hittite army. These rituals could be done just before the war to get the support of the gods, but also after the war, that is, to get rid of negative situations such as defeat or epidemic diseases.

The ritual we are examining is about the blessing and purification of the horses that pull the chariots, which are known as the most important weapons of the pitched battles. According to the Hittite belief, it was an important sanctity to worship the God *Pirinkir*, who was considered a kind of patron saint of the horses participating in the war. In this context, it can be said that the text we are examining is a ritual on behalf of the God *Pirinkir*.

The support of the gods was essential for the purification actions to result in a positive outcome. For this reason, when we look at the details of the text, it is understood that ritual is valued in terms of the diversity of magic materials and abundant treats are made to the gods. Firstly, thin bread was served to the God *Tiyabenti*, and then libation was made with wine. The sacred ritual table was prepared with chopped liver, heart and thick bread, a kind of sweet/oily bread and dishes. Afterwards, libations were made to the gods with table beer. Other foods and beverages prepared with a cooked lamb were offered to the God *Telipinu* and the God *Huzziya*. These ritual materials, which were offered to the gods, were obtained from the house of a soldier with the title “Warrior with Chariot”.

The “harnesses” in the text fulfills an important task by providing a connection between the chariot driver and the horses pulling the chariot. In this context, harnesses were also subjected to sacred processes with prayers to the gods. In the temple of the God *Pirinkir*, the ritual lord, who respectfully touched the horse bridle and made loud prayers and curtsy, offered the god two hot breads and also libated the god once. With these sacred acts, the god was honored with respect and the harnesses was sanctified.

We see that the actions of removing evils, which we have witnessed in military rituals, by transferring them to various objects, are also carried out on horses pulling chariots, which the Hittite army saw as the most effective weapon, especially in field battles. The horses were walked first between the pieces of the puppy that had been cut in half to “attract evil” and then between two fires to “burn evil”. In the meantime, the arrows that were brought to the ritual area, probably to carry the evil away, were lifted into the air by being stretched on the bow. Finally, the horses that were driven into the river were sprinkled with water from this river. Thus, the evils were removed by mixing with the water and the purification of the horses was completed.

This purification process is not only for horses pulling chariots, but it also shows similarities with another ritual (CTH 426.2) performed on Hittite soldiers who started to be defeated by the enemy while fighting. Therefore, when the soldiers encountered unexpected situations on the battlefield, they were subjected to purification processes.

Giriş

MÖ 2. Bin yılın başlarında Antik Yakın Doğu’da arabaları çekmek için atın kullanıldığı yazılı belgelere yansımıştır.¹ Atların çektiği arabaların icadı ve devamında teknolojik gelişimi, ilerlemeyi kendi haline bırakan toplumlardan ziyade uzak görüşlü toplumlar üzerinde daha fazla etkili olmuştur. Bunun en iyi örneğini Anadolu’da yaklaşık 450 yıl hüküm süren Hitit toplumunda görmekteyiz. Eski Hitit döneminden hemen önce Anadolu’da at koşulu savaş

¹ MÖ 2. Bin yılın başlarında, Mari Kralı Zimri-Lin’a hitaben yazılan bir mektupta “atların çektiği araba” konusunda bir öğüt verilmiştir: “Efendim ata binmesin, yalnızca arabalara veya katırlara binsin ve krallık unvanını onurlandırısın.” Metnin tercümesi için bkz.: Azzaroli, 1985: 27; Levine, 1999: 9. Ayrıca bkz.: Haas, 1994: 417; Ivanov, 1998: 147.

arabalarının ilk defa kullanıldığını *Kuşşara* Kralı Anitta'nın (MÖ 1750) mağlup ettiği *Pruşhanda* Kralı'nın 40 savaş arabasından bahsetmesinden anlamaktayız.² Bunun yanında I. Hattuşili (MÖ 1650-1620) döneminde *Urşu* kenti³ 80 savaş arabasıyla kuşatılmıştır.⁴ Savaş arabasıyla yapılan ani hücumlarla piyade hatlarının rahatça aşılabilmesi, etkili ve güçlü olduğu bilinen yaya askerlerin gücünü de sınırlandırmıştır. Bu durum kendi kültürlerinde profesyonelleşmiş kişilerden oluşan savaş arabaları sınıfının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zamanla teknikleri geliştirilen arabalar, savaş sanatında önemli gelişmelere yol açmış ve böylece askerî başarılar elde eden savaş arabalı askerler, ordunun elit sınıfı haline gelmiştir.⁵ Gelişmiş savaş arabaları üstün manevra kabiliyeti gibi bazı teknik özelliklere sahipti ve bu yüzden arabaları çeken atların da bu tekniklere ayak uydurabilmeleri için sürekli eğitime tabi tutulmaları gerekliydi.⁶ Bunun sonucu olarak İmparatorluk Dönemi'nde hafif savaş arabalarının kullanılması ve atların eğitilmeleri gibi askerî uygulamalarda yapılan yenilikler savaşlarda devrime yol açmış ve böylece savaş arabası, özellikle meydan savaşlarının vazgeçilmez silahı haline gelmiştir.⁷ Savaş arabasının geliştiği ve sayılarının arttığı dönemde Hitit Büyük Kralı II. Muwatalli (MÖ 1306-1282), Kadeş Savaş'ında (MÖ1285) 2500 savaş arabası gücüyle Mısır ordusunun karşısına çıkmıştır.⁸

Savaş arabasının bakımı özen gerektiriyordu ve aynı zamanda pahalıydı. Bu nedenle savaş arabası sınıfı askerleri toplumun yüksek kademesindeki zengin kişiler arasından seçilirdi.⁹ Öte yandan bu sınıfa mensup askerlere bazı kötülükler musallat olduğunda arındırılmaları için tanrıların desteğine başvurulurdu. Bu konuda yazılan Hititçe bir metne¹⁰ yansıdığı kadarıyla savaş arabası sınıfına mensup bir komutan, büyüsel işlemlerden geçirilmiş ve kötülüklerden arındırılmıştır. Bununla birlikte Hitit askerine musallat olan kötülükler, savaş arabasını çeken atlara da bulaştığı düşünülüyordu. Bu nedenle savaş arabasını çeken atların da kötülüklerden arındırılmaları amacıyla Koruyucu Tanrı *Pirinkir* adına, bir ritüel gerçekleştirilmiştir. Tanrı *Pirinkir* adına gerçekleştirilen bu ritüel üzerine "ayrıntılı şekilde" yapılmış bir çalışma henüz tespit edilememiştir. Ritüel metnin ayrıntısına yer vermeden sadece transkripsiyon, tercüme ve kısa yorumunun yer verildiği tek çalışma ise Gary Beckman'ın "The Goddess Pirinkir and Her Ritual from Hattuša (CTH 644), 1999" başlıklı çalışmasıdır. Bu makale ve kaynakçada yer verilen diğer çalışmalar dikkate alınarak "Tanrı *Pirinkir* Ritüel'i" analiz edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle ritüel metni üzerine yapılan çalışmalar taranmış ve mevcut veriler tespit edilmiştir. Metnin transkripsiyon ve İngilizce

² Goetze, 1963: 125; Ivanov, 1998: 147.

³ Urşu kenti ve kuşatması hakkında detaylı bilgi için bkz.: Yiğit, 2006: 43-55.

⁴ Littauer – Crouwel, 1979: 65.

⁵ Bryce, 2002: 111.

⁶ Kikkuli at eğitimi metinleri için bkz.: Ünal, 2013: 40-66.

⁷ Reyhan, 2008: 56.

⁸ Breasted, 1906: 131-132, no 300.

⁹ Goetze, 1964: 29.

¹⁰ CTH 393 = KBo 31.5+KUB 30.65+KUB 30.67+VBoT 24 i-iii 3', Anniwiyani ritüeli, "savaş arabası sürücülerinin başı" unvanına sahip bir Hititli komutanın bazı askeri zafiyetlerden arındırılmasını konu edinmiştir. Ritüelin tercümesi ve ayrıntısı için bkz.: D. Bawanypeck (ed.), hethiter.net/: CTH 393 (Erişim tarihi 18.02. 2021); Sturtevant, 1927: 6-7; Bechtel, 1935: 106-107; Torri, 2003: 77-78; Dardano, 2006: 164-170; Peled, 2010: 70.

tercümesinin yer aldığı ve yukarıda bilgisine yer verilen makaleden yararlanarak ritüelin tercümesi yapılmıştır. Daha sonra çalışmanın temel verilerini içeren bu tercümeden yola çıkılarak Tanrı *Pirinkir* Ritüel'i yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Bu amaçla ilk olarak ritüeli ayrıntılı değerlendirmeyi sağlayacak başlıklar oluşturulmuştur. Bunun için “ritüel eylemlerinin gerçekleştirilme zamanı ve mekânı”, “ritüelin amacı”, “ritüelde adı geçen unvanlar ve görevleri”, “büyüsel işlemlerde kullanılan objeler ve nasıl kullanıldıkları”, “uygulanan büyü metodları”, “bazı terimlerin filolojik açıklamaları” gibi konu başlıklarıyla Tanrı *Pirinkir* Ritüel'i akademik çalışmalar yanında Hititçe sözlüklerden de yararlanılarak derinlemesine ele alınmaya çalışılmıştır.

Tanrı *Pirinkir* Ritüeli'nin Tercümesi¹¹

1 C Öy.

1-6 [...] onlar [...] bir ince ekmeği (Tanrı) *Tiyabenti*'ye sunarlar, bir ince ekmeği [...]

1 C Ay.

1-4 [...] kaldırır [...] ve sonra ^D*Tiyabenti*'ye şarapla bir kere libasyon yapar.

5-10 O [kadın] bir kez libasyon yapar [...] ve [...] içine bir kuş yerleştirirler [...]. Fakat tapınak [kadınları ...] onlar [...] Ve onları uzağa [...]

1 A Öy.

2-3 [...] Sonra tapınak kadınları [...] kadınlar giderler.

4-12 O gün 10 tane ince ekmeği, bir domuz yavrusunu, bir köpek yavrusunu alır ve dama yerleştirir. Ve onlar arabalı savaşçının evine gider. Sonra atları dışarı çıkarırlar ve tek bir *hapiya*-adam, yavru köpeği çıkarır ve dışarıda tutar. Ve atlara doğru bir ölçek su kabı tutar, içinde bir ahşap (kepçe (?)) vardır. Sonra atlara su serper.

13-21 [Sonra *hapiya*-adamlar], köpek yavrusunu keserler ve bunun yarısını (yolun) bir tarafına, diğer yarısını da diğer tarafa yerleştirirler. Sonra atları (parçaların) arasından sürerler. Daha sonra, yanlarındaki okları kaldırır ve onları (yaylarında) gererler. Daha sonra, iki tarafa ateş yakarlar ve atları aralarından geçirirler. Sonra atları ırmaktan geçirirler ve ırmakta dururlar. Sonra atlara su serperler.

¹¹ Ritüelin tercümesi için bkz.: Rosenkranz, 1964: 254-256; Collins, 1990: 220-221; Beckman, 1999: 25-39.

2 A ii.

1-8 Sonra onları masaya koyar ve doğranmış karaciğeri ve kalbi üstüne yerleştirir. Bütün kalın ekmekleri hazırlar, bunları ufalar ve masanın üstüne geri koyar. Üstüne tatlı/yağlı bir ekmek ve öğütülmüş yemek serper. Daha sonra sofraya birasıyla libasyon yapar.

9-20 Kesilen kuzuların hepsini tabaktan alır. Daha sonra, yarım *sütü*-ölçek undan yapılan sıcak bir somunu ufalar, az bir numune alır. Sonra yemek yerler. Aynı zamanda bütün kuzuları yerler. İçki sunumu yaparlar ve atların tanrısına ve (Tanrı) *Telipinu*'ya karşı durarak iki kez içerler. Bu arada, bizimle (Tanrı) *Huzziya* hakkında konuşurlar. Daha sonra, karaciğeri ve kalbi alırlar ve o anda hemen yerler.

21-22 Ritüel (objelerini), arabalı savaşçının evinin kaynaklarından sağlarlar. Bu, tanrılar tarafından belirlendiği gibidir.

23-26 Kral, Hattuša'da değilse, eğer askerî seferde ise ya da başka bir şehirde ise o zaman o (kral), diğer şehirde ritüeli gerçekleştirecek.

2 B 1-2 A v.

1-3 Tanrılara içecek bir şey verdiklerinde masadaki atların koşum takımlarını alırlar ve onları dama çıkarırlar. Daha sonra bir yarım avuç *mulati*-ekmeği ve bir *waksur*-şarap kabını uzatırlar.

2 A v.

4-11 Daha sonra, damda ^D*Pirinkir*'e libasyon yapar, damdan aşağıya koşum takımlarını indirirler ve onları tanrının karşısına taşırlar. Tanrının yanında koşum takımlarını tutarlar ve haykırırlar. Sonra koşum takımlarını yerlerine yerleştirirler.

12-18 Savaş arabacılarının şefi çömelir ve tanrılara içecek bir şeyler verirler. Sonra arpaları, örgü bir sepete yayarlar ve her birinin üstüne yarım *sütü*-ölçek undan yapılan ince somun koyarlar. Sonra onları hasır masasının önüne koyarlar.

3 A v.

4-10 ^D*Pirinkir*'in tapınağında koşum takımlarına vurarak saygıyla reverans yapar. Sonra Ritüel beyi(?) libasyon yapar. Sonra tanrının önüne iki sıcak ekmek koyarlar. Tanrıya bir kez libasyon yapar.

4 Öy.

1-4 Yukarıdaki, Ziya nehrinde(?) iki tarafa [ateş yakarlar(?)]. Sonra atları aralarına sürerler ve [...]

4 Ay.

1-5 [... ve] damda [...] yerler. Sonra [damda ...] Ve? ^DPirinkir [...]. Ama sonra şarapla libasyon yaparlar.

6-8 Sonra koşum takımlarını damdan [indirirler] [ve] yerine yerleştirirler.

5 Öy.

1 [...] Onlar bekler ve [...]

2-11 Majesteleri kral savaş arabasında oturur ve ... [...] atların koşulmuş olduğu arabada yerlerini alırlar, bir deri [...] koşulmuş [...] yular [...] altı çift bronz silah [...] katırlar [...] beklerler. [...]

5 Ay.

1-7 [...] yeraltı [...] ve] o [dünyadan] [...] bir söz [...] ve burası, uzak [...] her şeyden [...]

Ritüelin Metin Yerleri

CTH 644¹²⁼ KBo 8.54+KBo 34.172+VBoT 128+ KUB 29.56+ KUB 54.43

Ritüelin Süresi ve Mekânı

Kaç gün sürdüğü ve günün hangi vaktinde yapıldığı belirtilmeyen ritüel eylemi için tek bir mekâna bağlı kalınmamış; yüksek yer, dam ve ırmak kenarı gibi farklı kutsal mekânlarda büyüsel eylemler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kral, hangi şehirde ise ritüelin o şehirde gerçekleştirileceği metinde özellikle belirtilmiştir.

Ritüelin Amacı

Ritüel, meydan savaşlarının en önemli silahı olarak bilinen savaş arabalarının manevra kabiliyetlerinde etkin rol oynayan atların kötülüklerden arındırılmasını konu edinmiştir. Hitit inancına göre, savaş atlarının bir tür

¹² Haas, 1994: 416; Koşak, 2005: 37 vd.

koruyucu azizi olarak kabul edilen Tanrı *Pirinkir*'e ibadet etmek önemli bir kutsallıktı. Bu bağlamda incelenen metnin Tanrı *Pirinkir* için bir ritüel olduğu da söylenilebilir.¹³ Bu arınma ritüelinin önemli aşamaları olan ateş yakmak ve su serpmek gibi eylemlerle atlar üzerinde var olduğuna inanılan kötülükler uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.¹⁴ Bu eylemlerin yanında kesilerek ikiye ayrılan köpek yavrusunun parçaları iki yana konulmuş ve atlar, ikiye ayrılan bu köpek yavrusunun parçaları arasından yürütülmüştür.¹⁵ Ardından görevliler yanlarında getirdikleri okları yayda gererek kaldırmışlardır (ancak bu esnada herhangi bir “dua”, “çağır” vb. söz söylememişlerdir). Devamında ritüel alanında iki tarafa ateş yakılmış ve bu ateşlerin arasından¹⁶ yürütülen atlar ırmağa doğru sürülmüştür. Irmağa ulaşan atlar biraz bekletildikten sonra üzerlerine su serpilmiştir. Belli bir düzen dahilinde gerçekleştirildiği görülen büyüsel eylemler neticesinde manevi zırhla donatılan atlar, savaş arabalarının manevra kabiliyetlerinde artık etkin rol oynamaya hazır hale gelmiştir. Hitit ordusunun düşmana karşı mücadele ettiği meydan savaşlarında, savaşçı erkekler kadar düşmana karşı önemli bir unsur sayılan savaş arabasını çeken atların da¹⁷ askerî sefer öncesinde Tanrı *Pirinkir* adına tasarlanmış bir arınma ritüelinden geçirilmesi şaşırtıcı olmamalıdır.¹⁸ Öyle ki Hitit askerine meydan savaşlarında eşlik eden bu atlar, savaş arabasının manevra kabiliyetinde üstün başarı sağlamış ve Hitit ordusunun düşmanlarına karşı zafer kazanmasına büyük destek olmuşlardır.

Tanrı *Pirinkir*'in davet edilmesiyle başlanan bir at eğitimi kılavuzunun¹⁹ ilgili satırlarında geçen ön hazırlıktan anlaşıldığına göre tanrıların önem verdiği atlar, Hitit savaş arabalarını çeken atlardır. İncelemekte olan ritüelin amacına paralel biçimde bazı eylemlerin savaşta mağlup olan Hitit askeri için de gerçekleştirildiği bilinmektedir. Yenilen ordu için gerçekleştirilen anonim ritüel (CTH 426.2) metninde²⁰ benzer eylemler şöyle tarif edilmiştir: “*Hitit ordusu, düşman tarafından yenildiğinde, ırmağın uzak kenarında bir ritüel gerçekleştirilir. Belirtilen yerde bir insan (UN²¹), bir keçi yavrusu, bir köpek yavrusu ve bir domuz yavrusu kesilerek ikiye ayrılır. Her birinin yarısı iki yana yerleştirilir ve önlerine de dikenli çalı ağacından bir kapı yerleştirilir. Üstlerinden bir ip çekildikten sonra her iki tarafa da bir ateş yakılır.*” Hazırlanan bu arınma koridoru boyunca yürütülen askerler, devamında ırmağa götürülmüş ve ardından üzerlerine ırmak suyu serpilmiştir. Böylece askerler üzerinde (tıpkı savaş arabasını çeken atlarda olduğu gibi) bir dizi arınma eylemleri gerçekleştirilmiştir.

¹³ Miller, 2004: StBoT 46, 425.

¹⁴ Beal, 2007: 91.

¹⁵ Trimm, 2017: 572; Collins, 1990: 220-221.

¹⁶ Haas, 2003: 165.

¹⁷ Hitit ordusunda harp arabalarına koşulduğu bilinen at, Hititçe çivi yazılı belgelerde sık geçmesine karşılık, Hitit devrine ait arkeolojik eserlerde, binek hayvanı olarak ya da harp arabasına koşulmuş at tasvirlerine rastlanmamaktadır. Binek ve harp arabasına koşulmuş at betimlemeleri Geç Hitit devri eserlerinde görülmektedir. Bkz.: Öz, 2014: 107, dn. 279.

¹⁸ Beal, 1995: 67.

¹⁹ CTH 285=KUB 29.55 i 1'-11'

²⁰ CTH 426.2=KUB 17.28 Ay. IV 45'-56', Ritüelin detaylı bilgisi için bkz.: Kümmel, 1967: 150-152; Beal, 1995: 74; Haas, 1994: 899.

²¹ Kelimenin tercümesi için bkz.: HZL, 1989: 188.

Ritüel Katılımcıları

Hititçe askerî ritüellerin gelişigüzel ortaya çıkmadığı; büyücü, falcı, rahip gibi mesleki bilgiye sahip kişiler tarafından belli bir düzeni ve disiplini içerik şekilde tasarlandığı ve kil tablet yazıcıları tarafından yazıya döküldüğü bilinmektedir. Ancak Tanrı *Pirinkir* Ritüeli'ni tasarlayan ya da metne döken kişiye ait bir unvan ya da isim, metnin herhangi bir satırında geçmemektedir.

Ritüelin tasarlayanı bilinmese de bir köpek yavrusunu ayin için hazırlayanın (sonra köpek yavrusunu ikiye kesenin) “*hapiya* adam” (*LÜhapées*²²) olduğu görülmektedir. *LÜ.MEŞhapées* kelimesinin çoğul ekine dikkat edildiğinde ritüelde “*hapiya* adam” unvanında birden fazla görevlinin olduğu söylenilebilir.

Ritüel metnin başında “tapınak görevlisi kadınların” (MUNUS.MEŞ É.DINGIR-*LIM*²³) ve “diğer görevli kadınların” (MUNUS.MEŞ²⁴) gerçekleştirdiği bazı eylemlerden söz edilmektedir. Bir kadın, Tanrı *Tiyabenti*’ye libasyon (*şipanti*²⁵) yapar. Ardından bir kuş(?) ile tapınakta başka bir büyüsel eylemi (belki de bir kuş falı eylemi) gerçekleştirir. Fakat bu büyüsel eylemin geçtiği satırların aşırı bozuk olması nedeniyle eylemin detayı daha doğrusu tapınak kadınlarının rolü anlaşılamamaktadır.²⁶

Askerî ritüellerin çoğunda olduğu gibi ele alınan bu metinde de kullanılacak malzemelerin tamamını ritüel beyi (EN.SİSKUR²⁷) temin etmiştir. Ritüelde EN.SİSKUR olarak “arabalı savaşçı/seysis/at bakıcısı” (*LÜKUS*²⁸) unvanına sahip bir görevli olduğu ve yine özellikle ritüel kaynaklarının, bu kişinin mallarından sağlandığı ve bunun da tanrıların kararı olduğu belirtilmiştir.

Metnin devamında *DUTU-ŞI*²⁹ unvanlı önemli bir kişinin de ritüele bizzat katıldığı görülmektedir. Hatta bu unvana sahip kişinin önemli bir şahsiyet olması nedeniyle, askerî seferde ya da Hattuşa dışında hangi şehirde ise ritüel orada gerçekleştirilirdi. Metinde geçen bu bilgiye göre *DUTU-ŞI*’nın krala ait bir unvan olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Ritüelin aşamalarında kralın hangi büyüsel eyleme dahil olduğu (kralın atların koşulduğu savaş arabasında oturup beklemesi haricinde) belli değildir. Majesteleri kral “baş rahip” gibi önemli bir unvana da sahipti. Bu özelliği nedeniyle Majesteleri kral, belki de Tanrı *Pirinkir*’e libasyon³¹ yapan kişiydi.

“Tanrı *Pirinkir* Ritüeli’nin” askerî bir ritüel olmasına bağlı olarak yüksek askerî unvana sahip bir komutan da ritüel eylemlerine katılmıştır: “Savaş

²² HTBS, 2016: 158.

²³ İsim tamlaması, “kadın tapınak hizmetçilerini” ifade eder. Bkz.: HTBS, 2016: 841.

²⁴ HTBS, 2016: 433.

²⁵ HTBS, 2016: 481.

²⁶ Rosenkranz, 1964: 255.

²⁷ HZL, 1989: 111.

²⁸ HZL, 1989: 333.

²⁹ HTBS, 2016: 572.

³⁰ HTBS, 2016: 572.

³¹ HTBS, 2016: 112.

arabacılarının şefi” (GAL LÜ.MEŠKARTAPPU³²) unvanına sahip bu komutan, saygıyla çömelerek tanrılara içecekler sunma eylemini gerçekleştirmiştir.

“Majesteleri kral”, “savaş arabacılarının şefi”, “arabalı savaşçı”, “*hapiya* adam” gibi önemli askerî ve sivil unvanların ritüele katılmış olması, Hitit saray hizmetlerinde görevli “büyücü-rahip” LÜSANGA³³, “rahibe” SAL/MUNUSSANGA³⁴ ve “hekim/kâhin” LÜAZU³⁵ gibi unvanlardan herhangi birinin ritüel eylemlerine görevli olarak katılmasını gerektirirdi. Ancak metnin satırlarında bu unvanlara ait bir tanımlama geçmemektedir.

Ritüelde Kullanılan Objeler

Hayvanlar:

MUŠEN “kuş”³⁶

ŠAḪ.TUR “domuz yavrusu”³⁷

UR.GI₇ TUR “köpek yavrusu”³⁸

ANŠE.KUR.RA “at”³⁹

SILA₄ “kuzu”⁴⁰

Yiyecek ve İçecekler:

11 NINDA.SIG “11 adet ince ekmek”⁴¹

1 NINDA *an* ^{1/2} ŠA-A-TI “yarım *sútu*-ölçek undan yapılan sıcak bir ekmek”

NINDA.GUR₄.RA.MEŠ “kalın ekmekler”⁴²

NINDA.İ. E. DÈ.A “bir çeşit yağlı ekmek”⁴³

1 NINDA *mulatin* “1 adet *mulati* ekmeği”⁴⁴

2 NINDA *an* “2 adet sıcak ekmek”

ŠE “arpa”⁴⁵

UZUNÍG.GIG “karaciğer”⁴⁶

UZUŠA.BA “kalp”⁴⁷

³² Beal, 1992: 449.

³³ HZL, 1989: 346.

³⁴ HZL, 1989: 346.

³⁵ HZL, 1989: 308.

³⁶ HZL 1989: 339.

³⁷ HTBS, 2016: 441; HZL, 1989: 350.

³⁸ HTBS, 2016: 566.

³⁹ HZL, 1989: 286.

⁴⁰ HZL, 1989: 347.

⁴¹ HZL, 1989: 342.

⁴² HTBS, 2016: 168.

⁴³ HTBS, 2016: 216.

⁴⁴ HTBS, 2016: 358.

⁴⁵ HZL, 1989: 350, 361.

⁴⁶ HZL, 1989: 340.

⁴⁷ HTBS, 2016: 748.

KAŠ “bira”⁴⁸

GEŠTIN “şarap”⁴⁹

Askerî objeler:

GI “ok”⁵⁰

GI[ŞPAN] “yay”⁵¹

Diğer Ritüel Objeleri:

NAMMAANTU₄ “ölçü kabı”⁵²

GIŠ[?] “ağaç yongası?”⁵³

warnu “ritüel ateşi”⁵⁴

GIŠBANŠUR “ritüel masası”⁵⁵

GIŠBANŠURAD.KID⁵⁶ “hasır ritüel masası”

KUŠKIR₄.TAB.ANŠE “koşum takımları”⁵⁷

GIŠ kurtali “örgü işi bir kap”⁵⁸

Bu malzemeler hazırlandıktan sonra ritüel görevlisi majik işlemlere başlamaktadır. Ritüel metnin yer yer bozuk olması nedeniyle bazı paragraflarda majik işlemler tespit edilememiştir.

Ritüelde Uygulanan Majik İşlemler

1. İşlem: (1 A Öy. 13-14) *hapiya*-adamın ikiye ayırdığı köpeğin parçaları iki tarafa yerleştirilir ve atlar, bu parçaların arasından geçirilir.

2. İşlem: (1 A Öy. 15) Yukarı kaldırılan oklar, yaylara yerleştirilir ve gerdirilir.

3. İşlem: (1 A Öy. 16-18) İki tarafa ateş yakılır ve yakılan bu iki ateş arasından atlar geçirilir.

4. İşlem: (1 A Öy. 19-21) Irmağa sürülen atlar, ırmağa ulaşınca bekletilir ve bu ırmaktan üzerlerine su serpilir.

5. İşlem: (2 B 1-2 A v. 1-3) Görevliler, ritüel masasındaki koşum takımlarını alırlar ve dama çıkarırlar. (Koşum takımları burada kutsanır(?)). Damdan aşağıya koşum takımlarını indirirler ve onları tanrının karşısına çıkarırlar. Sonra tanrının yanında koşum takımlarını tutarlar ve haykırırlar

⁴⁸ HTBS, 2016: 834.

⁴⁹ HTBS, 2016: 596.

⁵⁰ HTBS, 2016: 128.

⁵¹ HZL, 1989: 344.

⁵² HTBS, 2016: 368.

⁵³ HTBS, 2016: 130.

⁵⁴ HTBS, 2016: 584.

⁵⁵ HZL, 1989: 30.

⁵⁶ HZL, 1989: 305.

⁵⁷ HZL, 1989: 331.

⁵⁸ HTBS, 2016: 803.

(burada haykırılan büyü sözler metinde geçmemiştir). Sonra koşum takımlarını yerlerine yerleştirirler.

6. İşlem: (3 A v. 4-10) Tanrı *Pirinkir*'in tapınağında koşum takımlarına vurarak saygıyla tanrıya reverans yapılır.

Ritüelde Uygulanan Büyü Metodları

Tanrı *Pirinkir* Ritüeli'nde savaş arabalarını çeken atlar üzerinde uygulanan ritüel tekniklerini şu şekilde sınıflandırabiliriz:

Bağlantı Kurma ve Aktarma Metodu

Bu metot yoluyla kurban sahibi üzerindeki kötülüklerin çeşitli objelere aktararak uzaklaştırılması eylemleri gerçekleştirilmektedir. İncelenen bu ritüelde Hitit ordusunun özellikle meydan savaşlarında en etkili silah olarak gördüğü savaş arabasını çeken atlar, arınma işlemlerinden geçirilmiştir. Atlar, önce “kötülüğü çekmesi” için ikiye ayrılmış yavru köpeğin parçaları arasından ve daha sonra “kötülüğü yakması” için yakılan iki ateş arasından yürütülmüştür. Bu arada muhtemelen “kötülüğü uzaklara taşınması” için ritüel alanına getirilen oklar, yayda gerdirilerek havaya kaldırılmıştır. En sonunda ırmağa sürülen atlara bu ırmaktan su serpilmiş ve böylece kötülükler suya karışmış ve atlar da arındırılmıştır.

Yavru köpek parçaları, yakılan ateş, ok-yay ve aynı zamanda ırmak suyu gibi objelerin, atların arındırılmasında kullanıldığını belirtmiştik. Ritüel malzemeleri arasında görülen domuz yavrusu (ŞAH.TUR), yavru köpekle birlikte dama çıkarılmış ancak köpek yavrusu gibi ikiye kesilmemiştir. Bununla birlikte metnin diğer sağlam satırlarında domuz yavrusu ile ilgili başka bir eylem de geçmemektedir. Hitit toplumunda domuz, temiz olarak görülmemekteydi. Dolayısıyla domuz yavrusunun arınma objesi olarak kullanılması beklenmemelidir. O halde domuz yavrusunun ritüelde hangi amaca hizmet ettiği tam bir muammadır.

Tanrılara Sunma ve Yardım İsteme

Hitit askerinin savaşma kabiliyetinin artırılmasının gerekliliği yanında bu beceriye en çok destek veren atların iyi yetiştirilmesi ve ayrıca kötülüklerden de arındırılarak manevi bir zırhla donatılması son derece önemliydi. Arınma eylemlerinin olumlu sonuçlanabilmesi için tanrıların desteği de gerekliydi. Bu nedenle “Tanrılara Sunma ve Yardım İsteme” metodu kapsamında tanrılara yapılan çeşitli sunular ve dualar ritüel eylemlerine dahil edilmiştir. Metnin başında yazıldığı gibi Tanrı *Tiyabenti*'ye ince ekmek ikram edildikten sonra şarapla libasyon yapılmıştır. Arınma eylemlerinin gerçekleştirilmesinden sonra doğranmış karaciğer, kalp ve kalın ekmek, ritüel masasının üzerine yayılmış ve bunların üstüne bir çeşit tatlı/yağlı ekmek ve yemek serpilmiştir. Hemen ardından sofraya birasıyla tanrılara libasyon yapılmıştır. Pişirilen bir kuzu ile birlikte hazırlanan diğer yiyecekler ve içecekler, Tanrı *Telipinu*'ya ve Tanrı *Huzziya*'ya ikram edilmiştir.

Daha sonra koşum takımları ile birlikte dama çıkılmış ve burada bir yarım avuç *mulati*-ekmeği ve şarapla Tanrı *Pirinkir*'e libasyon yapılmıştır. Koşum takımları damdan aşağıya indirilmiş sonra tanrının karşısında tutulmuş ve aynı anda yüksek sesle tanrıya dua edilmiştir.

Savaş arabacılarının şefi, çömelir vaziyette tanrılara içecek bir şeyler sunmuştur. Daha sonra arparlar sepete yayılmış ve her birinin üstüne yarım ölçek undan yapılan ince ekmek konulmuştur. Bunlar, kutsal sayılan hasır masasının önüne konulmuştur. Tanrı *Pirinkir*'in tapınağında koşum takımlarına saygıyla dokunarak reverans yapan ritüel beyi, tanrıya iki sıcak ekmek sunmuş ve aynı zamanda tanrıya bir kez libasyon yapmıştır. Bu kutsal eylemlerle tanrı, saygıyla onurlandırılmış ve koşum takımlarının da kutsanması sağlanmıştır.

Ritüelin Bazı Filolojik Açıklamaları

1 C Öy.1-6 ^D*Tiyábenti*: Hurri tanrılar listesinde yer alan bu tanrı adı, ^D*Hepa't*ın vezir adı olarak anımsanmaktadır.⁵⁹

2 A v. 4-11 ^D*Pirinkir*: Hem erkek hem de dişi olarak kabul edilen⁶⁰ Tanrı *Pirinkir*⁶¹, MÖ 3. ve 2. bin yıllarda Elam'dan Hatti'ye ve Kuzey Suriye'ye kadar uzanan birçok krallıkta yer aldığı bilinmektedir. Mezopotamyalı "Büyük Aslan" (Mezopotamyalı *Ishtar-Inanna*'nın bir görünümü) ile ve Venüs Gezegeni olarak kabul edilen Babil tanrıçası "*Ninsianna*" ile tanımlanan Tanrı *Pirinkir*, aynı zamanda ^D*Ištar*'a veya onun kişilikleri veya avatarlarından birine benzemektedir.⁶² Karkamış'ta bulunan bir yazıtta geçen ^D*Parakaraš*, ^D*Pirinkir*'in geç bir biçimi olup, ^D*Ištar*'ın başka bir tipi olarak değerlendirilmektedir.⁶³ Orta Hitit dönemi inancında ^D*Ištar*'ın bir tipi olarak bilinen Tanrı *Pirinkir*'in önemli bir rolü bulunmaktaydı.⁶⁴ Hitit başkenti Hattuša'ya ait metinlerde ^D*Pirinkir*, en çok Hurri Çağı geleneğine ait adak/kurban⁶⁵ listelerinde görülürken aynı zamanda iki ritüel bileşiminin de odak noktasıdır. Bunlardan ilki, tapınağı kötülüklerden arındırmak için tanrıyı çağıran "Babilili Ritüeli"⁶⁶; ikincisi de çalışmaya konu olan atların arındırılması ile ilgili ritüeldir (CTH 644).⁶⁷

1 A Öy. 4-12 *hapeš*: "Bir kült görevlisi" olarak tanımlanan⁶⁸ *hapeš* adamları, içinde hiyerarşik yapıya (ikinci dereceden GAL ve ^L*hapiyaš tān pedan*, oldukları belgelenmiştir) sahip bir meslek grubuna dâhildir. Genellikle eski Kuzey ve Orta Anadolu geleneğinin dini festivallerinde rahibe NIN.DINGIR ve ^{MUNUS.MEŠ}*zintuḫeš* kızları ile birlikte şarkılar ve danslara katılarak sürekli bir

⁵⁹

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/164586/mod_resource/content/0/7.%20YAZIL%20IKAYA.pdf. (Erişim tarihi 12.12.2021)

⁶⁰ Ivanov, 1998: 150.

⁶¹ Tanrı ya da Tanrıça *Pirinkir*, Hitit başkentinden at eğitim kılavuzlarından birinin girişinde de atlarla ilişkilendirilmiştir. "Ritüelle Başlayan Eğitim Talimatı" adıyla sunulan ve Kizzuwatna kökenli ritüel metni şöyle başlamaktadır: KUB 29.55 i 1-11 (CTH 285) *Onuncu gün, sabah, ancak henüz gecenin son anı tam olarak aydınlanmadığı zaman, ardından "Seyisler Evi"nde bir libasyon yaparım. Sonra ^DPirinkir'i [ve ^DIštar'ı] çağırırım ve Hurri dilinde şu şekilde [konuşurum]: "[Lütfen], ^DPirinkir ve ^DIštar, iyilikle atların [yanında durun]!" Ama onlara Luwice şu şekilde [konuşurum]; "İyilikle atların yanında durabilir misiniz?"*, metnin tercümesi için bkz.: Beckman, 1999: 38.

⁶² Ivanov, 1998: 149-151.

⁶³ Baltacıoğlu, 2006: 131.

⁶⁴ Haas, 1994: 415-416.

⁶⁵ KUB 56.55 Ay. IV 10'-11', bkz.: Haas, 1994: 416.

⁶⁶ CTH 718, ayrıntılı bilgi için bkz.: Beckman, 2010: 109-120; Beckman, 2014: 1-85.

⁶⁷ Haas, 1994: 416.

⁶⁸ HTBS, 2016: 158.

varlık göstermişlerdir. Ayrıca *hapeš* adamları, domuzların vücutlarına zarar vermeden sopa yardımıyla kanı akıttıktan sonra keserek parçalara ayırma görevini yerine getirirlerdi. Ayrıca günümüzdeki gibi yetiştirilen vahşi kökenli domuzların tedarikiyle de ilgilenmekteydiler.⁶⁹ Ritüeldeki görevlerine bakıldığında *hapeš* adamlarının, kurban edilen hayvanların vücutlarını ayırma işinde yetenekli oldukları anlaşılmaktadır.

2 A ii 9-20 ^D*Telipinu* ve ^D*Huzziya*: Ritüelde atların koruyucusu olarak geçen bu tanrılar, diğer metinlere de konu olmuştur. Kral II. Murşili'nin Tanrı *Telipinu*'ya günlük duası şu sözlerle başlar: “*Kâtip, tanrıya hitap eden bu tableti her gün okur; tanrıyı över (şöyle der): Telipinu, sen kudretli ve asil bir tanrısın. Kulun olan Kral Murşili ve cariyen olan kraliçe bana (emirlerini) gönderdiler: “Git! Bizi koruyan tanrımız Telipinu'ya yalvar!”*⁷⁰ Başka bir metinde de Tanrı *Huzziya* Nerik Kenti ile ilişkilendirilmektedir: “*Nerik Şehri'nin Fırtına Tanrısı getirildiği zaman [Huzziya] Fırtına Tanrısı'nun adamı Tahpurili [Fırtına Tanrısı adamına] Haharwa ülkesine götürürler.*” Metinden anlaşıldığı üzere Nerik Kenti'nin Fırtına Tanrısı kutsal Haharwa Dağı'na götürülmektedir.⁷¹

2 A ii 23-26 ^DUTU^{Şİ}: (isim) Terim, “Güneşim”, “Güneş Kralı”, “Majestem” anlamlarını ifade etmektedir.⁷² “Kral/Majesteleri” askerî seferde ya da Hattuşa dışında hangi şehirde ise ritüel orada gerçekleştirilirdi.

4 Öy. 1-4 ^D*Ziyakán* *şarap[a*: Beckman'a göre, “Ziya nehri”(?) başka herhangi bir metinde geçmemekte ve okuma belirsiz olarak kabul edilmektedir.⁷³

Sonuç

Hitit metinlerine göre orduya hizmet eden atlar, savaş arabası sürücülere eliyle gündüz ve özellikle gece eğitimlerine alınarak manevra kabiliyetleri bakımından geliştirilirdi. Atların kas ve kemiklerinin dayanma gücünü test eden bu eğitimler yeterli görülmemiş bunun yanında ritüel metinde detaylıca anlatıldığı gibi manevi açıdan da temizlenmeleri ve kutsanmaları sağlanmıştır.

Arınma eylemlerinin olumlu sonuçlanabilmesi için tanrıların desteğinin alınması şarttı. Bu nedenle incelenen metnin detayına bakıldığında büyük malzemeleri açısından ritüele ayrı bir değer verildiği anlaşılmaktadır. Kurban edilen hayvanlar, ikram edilen yiyecekler ve içecekler yanında diğer objelerin çokluğu ve çeşitliliği ritüelde öne çıkmıştır. Bu malzemelerin özellikle tanrıların kararı gereğince “Arabalı Savaşçı” unvanına sahip bir askerinden temin edileceği belirtilmiştir. Ritüel eylemlerine katılması gerektiğinden kral, başkentte olmayıp seferde ya da başka şehirdeyse ritüel orada yapılırdı. Ritüelin amacına ulaşabilmesi için atların koruyucusu sayılan Tanrı *Pirinkir* yanında *Telipinu* ve *Huzziya* gibi önemli tanrılar da ritüele davet edilmiş ve bu tanrılara ikramlar ve sunular eşliğinde reveranslar yapılmıştır.

⁶⁹ Daddi, 2016: 300.

⁷⁰ KBo 11.1 (CTH 382), metnin tercümesi için bkz.: Bryce, 2002: s. 61.

⁷¹ KBo 16.81, metnin tercümesi için bkz.: Gavaz, 2012: ss. 170-171; Bahar – Turgut – Küçük, 2018: s. 411.

⁷² HTBS, 2016: 572.

⁷³ Beckman, 1999: 36, dn. 88.

Metinde geçen “koşum takımları”, araba sürücüsü ve savaş arabasını çeken atlar arasında bağlantı kurarak önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Sürücü ve idare ettiği at ne kadar eğitilmiş olursa olsun aralarındaki bağı sağlayan araç, tanrıların desteğinden yoksunsa görevini layıkıyla yerine getiremeyecektir. Bu inanç bağlamında koşum takımları, tanrılara edilen dualarla kutsal işlemlerden geçirilmiş ve sonuçta manevi zırhla donatılmıştır. Kutsanan koşum takımlarının yerlerine asılmasından sonra atlar, ritüel objeleriyle oluşturulan arınma koridorundan geçirilmiş ve ardından bir ırmağa sürülmüştür. Bu ırmaktan üzerlerine su serpilerek atların arınma işlemi tamamlanmıştır.

Bu arınma süreci sadece savaş arabalarını çeken atlara mahsus olmamakla birlikte savaşırken düşmana yenilmeye başlayan Hititli askerler üzerinde de uygulandığı anlaşılmıştır. Bunun en güzel örneği CTH 426.2 numaralı metinde açıkça görülmektedir.

Kısaltmalar ve simgeler

- Ay. Arka yüz
bkz. Bakınız
CTH Catalogue des Textes Hittites
dn. Dipnot
HTBS Hititçe-Türkçe: Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük
HZL Hethitisches Zeichenlexikon
KBo Keilschrifttexte aus der Boghazköy
KUB Keilschrifturkunden aus der Boghazköy
MÖ Milattan önce
Öy. Ön yüz
s. Sayfa no
ss. Sayfadan sayfaya
vd. Ve devamı
[...] Kırık metin yerlerinde her nokta yaklaşık hesaplanabilen işaretler için kullanılır.
() Çevirinin daha iyi anlaşılması için yazar tarafından yapılan ilaveyi gösterir.
(?) Çevirisinin kesin olmadığını gösterir.

Kaynakça

- AZZAROLI, A., 1985. *An Early History of Horsemanship*, Netherlans, Brill.
- BALTACIOĞLU, H., 2006. “Güneş Kursları, Alacahöyük ve Arinna”, *Hayat Erkanal’a Armağan Kültürlerin Yansıması*, Ed.: Betül Avuç. İstanbul, ss. 129-137.
- BAHAR, H. – TURGUT, M. – KÜÇÜK, B., 2018. “Hititlerde Yerleşim Yeri-Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 403-424.
- BAWANYPECK, D. (ed.), hethiter.net/: CTH 393 (Erişim tarihi 18.02. 2021)
- BEAL, R. H., 1992. *The Organisation of the Hittite Military*, C. Winter, Heidelberg.
- BEAL, R. H., 1995. “Hittite Military Rituals”, *Ancient Magic and Ritual Power*, Ed.: Marvin Meyer and Paul Mirecki, Leiden, New York, Köln, ss. 63-76.
- BEAL, R. H., 2007. “Making, Preserving, and Breaking the Peace with the Hittite State” *War and Peace in the Ancient World*, Ed.: Kurt A. Raaflaub, Blackwell Pub. Malden, MA, Oxford, ss. 81-97.
- BECHTEL, G. – STURTEVANT, E. H., 1935. *A Hittite Chrestomathy*, Linguistic Society of America University of Pennsylvania, Philadelphia.
- BECKMAN, G., 1999. “The Goddess Pirinkir and Her Ritual from Ḫattuša (Cth 644)”, *KTEMA*, ss. 25-39.
- BECKMAN, G., 2010. “Mesopotamian Forerunners to the ‘Babilili Ritual’ from Bogazköy?”, *Acts of the VIIth International Congress of Hittitology Bildiri Kitabı*, Çorum, 2008, ss. 109-120.
- BECKMAN, G., 2014. *The Babilili-Ritual from Hattusa (Cth 718)*, Mesopotamian Civilizations, Eisenbrauns.
- BREASTED, J., 1906. *Ancient Records of Egypt*, University of Chicago Press, Chicago.
- BRYCE, T., 2002. *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, Oxford UK.
- COLLINS, B. J., 1990. “The Puppy in Hittite Ritual” *JCS*, 42, ss. 211-226.
- DADDI, F. P., 2016. “Zippalanda and the Cities of Central Anatolia: Economic and Religious Connections” *Audias Fabulas Veteres. Anatolian Studies in Honor of Jana Součková-Siegelová*, Ed.: Šárka Velhartická Brill, ss. 296-308.
- DARDANO, P., 2006. *Die Hethitischen Tontafelkataloge Aus Ḫattuša (Cth 276-282)*, Otto Harrassowitz Verlag, Length.
- GAVAZ, Ö. S., 2012. *Hitit Krallarının Kült Gezileri Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler*, Tekmatsan Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., Çorum.
- GOETZE, A., 1963. “Warfare in Asia Minor”, *Iraq* 25, ss. 124-30.

- GOETZE, A., 1964. "State and Society of the Hittites", *Neuere Hethiterforschung, Historia*, Ed.: Gerald Walser, F. Steiner, Wiesbaden, ss. 23-33.
- HAAS, V. – BAWANYPECK, D., 2003. *Materia Magica Et Medica Hethitica: Ein Beitrag Zur Heilkunde Im Alten Orient*, Walter de Gruyter Berlin, New York.
- HAAS, V., 1994. *Geschichte Der Hethitischen Religion*. E. J. Brill, Köln.
https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/164586/mod_resource/content/0/7.%20YAZILIKAYA.pdf. (Erişim tarihi 12.12.2021)
- HZL., 1989. *Hethitisches Zeichenlexikon: Inventar Und Interpretation Der Keilschriftzeichen Aus Den Boğazköy-Texten*, Ed.: Rüster Christel – Neu Erich, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- IVANOV, V., 1998. "Horse Symbols and the Name of the Horse in Hurrian", *Kelly-Buccellati*, ss.145-166.
- KOŠAK, S. – MÜLLER, G. W., 2005. *Konkordanz Der Hethitischen Keilschrifttafeln*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- KÜMMEL, H. M., 1967. *Ersatzrituale Für Den Hethitischen König*, Biblio Verlag, Osnabrück,
- LEVINE, M. A., 1999. "The Origins of Horse Husbandry on the Eurasian Steppe" *Late Prehistoric Exploitation of The Eurasian Steppe*, ss. 5-58.
- LITTAUER, M. A. – JOOST, H. C., 1979. *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East*: Brill Academic Pub., Leiden.
- MILLER, J. L., 2004. *Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals, StBot 46*, Harrassowitz, Wiesbaden.
- ÖZ, E., 2014. *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- PELED, I., 2010. "Expelling the Demon of Effeminacy: Anniwiyani's Ritual and the Question of Homosexuality in Hittite Thought" *JANER* 10, ss. 69-81.
- REYHAN, E., 2008. "Eski Anadolu'da Askeri Disiplin Dair Bir Hitit Metni: Asker Yemini" *Eskiçağdan Modern Çağ'a Ordular-Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, Ed.: Feridun M. Emecen, İstanbul Ün. Edebiyat Fakültesi ve Kitabevi Ortak Yayını, İstanbul, ss. 49-71.
- ROSENKRANZ, B., 1964. "Ein Neues Hethitisches Ritual Für ^DLama Kuš Kuršaš" *OrNs* 33, ss. 238-256.
- STURTEVANT, E. H., 1927. "A Hittite Tablet in The Yale Babylonian Collection" *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 58, ss. 5-31.
- TORRI, G., 2003. *La Similitudine Nella Magia Analogica Ittita*, Herder, Roma.
- TRIMM, C., 2017. *Fighting for the King and the Gods: A Survey of Warfare in the Ancient Near East, Resources for Biblical Study*. SBL Press, Atlanta.

- ÜNAL, A., 2013. “Eski Anadolu’da At: Hititçe Kikkuli at Eğitimi Metinleri ve “Tavlaya Çekmek” le İlgili Teknik Bir Ayrıntı” *Çorum Kültür Sanat: Bilim, Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi* II, ss. 40-66.
- ÜNAL. A., 2016. *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük: Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luwicesi, Çivi Yazısı Luwicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- YİĞİT, T., 2006. “Urşu Kuşatması Metni’nin Yeniden Değerlendirilmesi” *Anadolu / Anatolia*, ss. 43-55.